

Список використаних джерел:

1. Артеменко А., Артеменко Я. Онтологія топосу. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип.15. 2014. С. 84–87.

2. Вісич О. Природний та культурний ландшафти в кримському доробку Миколи Чернявського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2023. Вип. 17(85). С. 257–261.

3. Лебединцева Н. Територія травми в поетичній збірці Світлани Повалієвої «Після Криму». *X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*. München, 2019. S. 355–362.

4. Повалієва С. Замість крові. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Povaliaieva_Svitlana/Zamist_krovi/ (дата звернення: 12.10.2023).

5. Фільц О., Кулик О., Євченко Ю., Ришковська Н. Пограничні (borderline) розлади: історія питання, власна концепція і терапевтичні пропозиції. *Медицина світу*. 2001. С. 1–13.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-340-1-19>

Останіна Г. Г.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

ОРІЄНТАЛЬНА ІМАГОПОЕТИКА ЛЕСІ УКРАЇНКИ: КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ОБРАЗНІСТЬ

Минуле й сучасне Сходу отримало самотбно, незрідка новаторську літературну каузальність у творчості Лесі Українки всіх родів. Авторка знала Орієнт не лише з книжок, бо подовгу лікувалася в Криму і Єгипті, жила на Кавказі й плавала на кораблі Середземномор'ям. Ранні «східні» тексти Лесі Українки – поема «Самсон», цикли «Подорож до моря» й «Кримські спогади». В основу поеми лягла популярна у світовому мистецтві ветхозавітна історія богатиря й одного з суддів Ізраїлевих Самсона, яку Д.Фрезер визначив як «місцевий переказ» давніх гебреїв, що має аналогії у вавилонському, індійському тощо епосах. Юна авторка сміливо зітерпретувала події

як конфлікт двох патріотизмів, ізраїльського й філістимського. Першими проблисками хисту слід вважати «орієнтальний» портрет бранки Далілі з її високим станом, «мов пальма в гаю», та очима газелі. Епізоди з подоланим голіруч героя лева, побиття ворогів ослиною щелепою та зрізання кучерів назорея відтворено відповідно до східних джерел. Зате імагообраз Палестини Леся Українка по-своєму ліризувала, а помсту сліпого силача піднесла як геройський чин патріота Ізраїлю.

У циклі «Подорож до моря» діє принцип тревелогу. Мандрівка потягом, обсервація красивідів із вікна ведуть за собою поетизацію Подолля. Естетичними посередниками східних імагем Лесі Українки виступають романтичні мотиви пробування ліричної героїні на чужині. Із ними взаємодіють, творячи новий синтез, ремінісценції з «Думи про бурю на Чорному морі» про морську виправу козаків на турків, а також образність античних міфів.

Враження з Акерману (Білгород-Дністровський) трансформовано в атмосферний опис турецької фортеці. Високі понурі мури й круглі вежі з бійницями, мінарет коло брами – екстер'єрні попередники локусу «турецькі темні темниці». Це у них мучились, не бачили сонця українські бранці. Авторка поетизувала ліберативний характер козацьких походів, коли лиман вкривали байдаки. Проте її «новоромантизм» підляг вислову в драгоманівському дусі ідеї дуалізму козацької слави та лейтмотиву ванітативності східної потуги.

«Кримські спогади», створені переважно в Євпаторії упродовж 1890–1891 рр., присвячено південно-східному Причорномор'ю. «Справжній» Крим для Лесі Українки – це «татарський край», згідно з листом до сестри О.П. Косач від 11 вересня 1897 р. У кримській ясній країні «вічного проміння» лірична героїня прожила «не одну днину», милувалася золотим шляхом на схід сонця і кидала виклик морській бурі. Громадянський темперамент авторки не давав обмежитися туристичним милуванням Кримом. Тож нараторка просить Чорне море покрити хвилями країну, нещасну без волі. При цьому семантичний ґрунт ліричного переживання готують образи-символи й архетипи орієнтальної традиції – човен, пустеля, вихор, огир.

У світ орієнтальних вірувань, міфології й демонології переносили читача неоромантичні екзотичні вірші «Мердвен» і «Байдари», топографічно прив'язані до Південного берега Криму. У першому з них Леся Українка надала метафоричного універсального значення татарським легендам і переказам про «Чортові сходи» як житло злих духів серед червоних скель, які карають смертю необережних мандрівників. Натомість у терцинах «Байдари» міфологічні мандрівні імагеми переведено в ідеальну площину «адамізму», спорідненого

з хутірською поезією П.Куліша. Байдарська брама, ці дві різні за кольором гори, у натурфілософському баченні героїні є не що інше, як красні дари природи, рай мрії на землі, що чекає нового Адама.

Ліричний портрет «Татарочка» високої культури письма – рідкісний в українській ліриці того часу вияв поетизації юної східної вродливиці. Ця приваблива постать «уписана» не у періоди ворогування козаків із татарами, а в добу колоніальної дійсності Криму під Росією. Словесно-образне портретування молоденького татарського дівчати, котре прогулюється понад замиським шляхом, естетично представило етнокультурну імагему в «етнографічному», з неприхованою симпатією, паралелізмі традиційного одягу та зовнішності татарочки. На її чорнявій сміливій голівці – червона маленька шапочка, а смагляве личко ледь прикриває «шовком шитая чадра біленька». Візуально зримий портрет наділено відчуттям характеру в поведінці й манері триматися дівчинки, що без видимого побоювання (через уготовану їй імперією роль соціального аутсайдера-інородця) починає свій шлях у доросле життя.

Новаторським навіть у колі творів класичного романтизму став сонетний триптих Лесі Українки «Бахчисарай» – «Бахчисарайський дворець» – «Бахчисарайська гробниця». Він оригінальний у ключі орієнтальної імагопоетики. Вона викликане чарами ханської столиці у місячному світлі (білі стіни, сріблясті тополі й таємний плюскіт водограю у виноградному листі), Бахчисарая немов зачарованого чи заклятого. З імпресією дисонують руїни ханського палацу, який оплакує долю сльозами водограїв. Звалища гарему (такого у літературному «гаремництві» ще не було – можливо, тому, що вперше про це писала жінка) нагадують про колишнє марнування серед них вроди бранок. Завершальний акорд (X) переріс у потужну й актуальну політичну імагему: хоча зникла вже сила східної країни, та неволя править у ній досі – владою не ханів, а царів.

Сонет «Бахчисарайська гробниця» спадкоємно підхопив романтичний смуток поетики попередніх «кримських» сонетів символічними імагемами пустки, закинутого кладовища й безіменної гробниці. Східний цей текст апелював до попередньої літературної традиції західних співців, які шукали у Бахчисарай «бранки любові» тінь. Леся Українка свідомо знехтувала стосунками у середині любовного трикутника «хан – Зарема – Марія» для історичного резюме: тут спочиває не жінка-окраса гарему, а сама слава Кримського ханату. Нарешті, самотнтя візія Надсонової домівки в Ялті (XII) доповнила геокulturну імагему Криму як «веселої країни» кипарисів і лаврів контрастом смутної оселі, де умирав поет.

Назагал кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався у ліро-епіці Лесі Українки модерною і новаторською модифікацією східного дискурсу в циклі «Кримські відгуки». Наприклад, інтимізація життя серця в ялтинській «Імпровізації» (1897, рік зустрічі з С. Мержинським) прикметна паралельною ліризацією орієнтальних реалій. Палка східна природа підкреслила співзвуччя внутрішніх станів ліричної героїні й екзотичного кримського довкілля. Так, у пишнім далекім гаю розцвітають квіти граната. Запашні лаври приховують від цікавого ока любовну зустріч. А стосунки її учасників алегорично постають у видимій мові почуття пишної магнолії та стрункого кипариса, у пригортанні «хвилі білявої» до «побережного каменя». Ландшафтний імідж Сходу природно поєднав мариністичну образність та гірські імпресії «байки» з околиць узгір'я Ай-Петрі (II, верлібри «Уривки з листа»). Ступенування чуття при цьому мистецьки узгоджене зі зміною краєвидів при русі угору. Після оспіваних кримськотатарським фольклором садів-виноградів, лаврів і магнолій, повитих плющем кипарисів і «платанів розкішних наметів» зір мандрівців не милують терни й каміння, ніби «Нірвани, Країни всесильної смерті» (с. 158). Викликом їй, апофеозом краси і сили виростає кримська рослина-екзот червона квітка *Saxifraga* – символічний відповідник авторки.

Довершеними виявами літературного орієнталізму Лесі Українки, синтезованого з її камерної лірики, є «Східна мелодія» і «Весна зимова». Злегка локалізований орієнталізм цієї любовної «мелодії» вписує переживання героїні у приморсько-гірський світ. Він багатий на мечеті й мінарети, отже магометанський і впізнавано кримський. Імагеми пейзажні (край квітчастих садочків із кипарисами, які ялтинська зима 1898 р. покрила «білими платочками») й етнокультурні (чорне смутне покривало кримських татарок «фереджія») створюють ліро-драматичну атмосферу, пластично поетизують тугу розлуки. Це загальнолюдські емоції, тож світло на вежі, запалене для коханого, знаменує, як і вогник Геро для Леандра, надію на його повернення і водночас є емблемою вірності магометанки – східної Пенелопи.

Коли тонкий шар образності східної «мелодії» підпорядковано камерному себевислову, то «Єврейська мелодія» (1896) своїм звучанням універсальніша. Тогочасну дійсність і людську позачасову сутність концептуалізовано в орієнтальній імагопоетиці псалма 136, який опрацювали і М. Костомаров, Т. Шевченко, Я. Щоголів. Модифікація Лесі Українки піснями гебрейських бранців із-над берегів Євфрату відтворила архетип неволі, втім України. Ізраїльтяни під вавилонськими вербами оплакують зруйноване «Божеє місто» і поруйнований храм, на вівтарі якого чужоземці розпалили вогонь

«неправдивим богам». Хоча пророки й еліти відреклись свого народу, його жалібні арфи німують, святиня залишається святиною й у чужинецьких руках. Подібно східня героїня Лесі Українки не перестас кохати свого милого, хай і забраного вродливою чужинкою: це ж він – її «зруйнований храм».

Незвичні стани природи південнобережжя Криму у «Весні зимовій» зіставні з психологічними станами аукторіального оповідача. Відповідно імагему місячної Ялти створено образною ампліфікацією пластичних деталей (сяючі снігом узгір'я; тонкі балюстради будинків; живописні «дендрологічні» візії кипарисів, магнолій, лаврів і латаній). Вони за принципом контрасту викликають спомин про рідну сторону. В уяві героїні цей край інший, той самий тільки «ясний місяченько». Україна, перетворена царатом на тюрму, виступає емоційним чинником, що позбавляє краси і «чарівний садочок» Ялти, пригашає сяяння неба над нею. Тож рафінована культура орієнтального письма Лесі Українки не просто збагатила літературний психологізм, а й спричинила ефект ажурного містка думки й переживання у межах імагосемантики «чужий – свій».

Своєрідним підсумком культивування кримськотатарської образності у ліриці збірок Лесі Українки є «Спогад з Євпаторії». Ця марина протиставила образу-кліше «країни світла і прозорії блакиті» з попередньої, «Тиша морська», грізне море й візію сонного міста над ним. Усі стани довкілля, життєві зустрічі, думи і враження входять в орієнтальний образ світу. Чорну безодню моря врівноважує в ньому погожий стан душі мовця, а спогад про ясну «Stella Maris» здатен розігнати мару минулого.